

SPOMENICA JUGOSLOVANSKE IZSELJENIŠKE KATOLIŠKE AKCIJE IZ AUMETZA V FRANCII (1931)

Marjan Drnovšek

Začetek tridesetih let je bil že čas realnega strahu, da bodo zaradi naraščajoče svetovne gospodarske krize in brezposelnosti kot ene od njenih posledic začele Združene države Amerike in Nemčija izganjati brezposelne priseljence. To je bil tudi čas, ko se je okrepila dejavnost katoliške Cerkve na Slovenskem in je prek svojih organizacij in posameznikov opozarjala slovensko javnost in državo na zapostavljen odnos matične domovine do izseljenstva po svetu. Med prizadevanja za podporo verskemu delu med izseljenci uvrščamo tudi spomenico¹ Jugoslovanske izseljeniške katoliške akcije (JIKA), ki je datirana z datumom 31. julij 1931. Slovenski (izseljenski) evharistični kongres² v Aumetzu (Moselle) v Franciji je na binkoštni ponedeljek, 25. maja 1931, zadolžil novoizvoljeni odbor JIKA, da sestavi spomenico o zahtevah, prošnjah in nasvetih izseljencev. Odbor jo je posredoval javnosti konec julija istega leta, izšla pa je v *Izseljeniškem vestniku* v Ljubljani šele marca 1933.³

Slovenski izseljenci v Franciji, Belgiji, na Nizozemskem in v Nemčiji so bili različni po svojih svetovnih nazorih in političnih prepričanjih. Delili so se na katoličane in ateiste, na komuniste in njihove simpatizerje ter projugoslovansko usmerjene, na aktivne in pasivne v odnosu do vseh opcij itd. Prihajali so iz Nemčije

¹ Spomenica je pismena izjava, npr. o kaki stvari ali problemu z zahtevo, da se uredi in reši. Običajno je namenjena vladi oz. oblastem. Tak značaj je imela tudi spomenica JIKA iz leta 1931. Glej: SSKJ, IV, Ljubljana 1985, str. 856.

² Evharistični kongres je zbor katoličanov (navadno iz različnih držav) s ciljem obnove čaščenja evharistije, v našem primeru celotne božje službe.

³ Izseljeniška spomenica Jugoslovanske Izseljeniške Katoliške akcije v državah zapadne Evrope, *Izseljeniški vestnik* (Ljubljana), št. 2, marec 1933, str. 2–4.

(vestfalski Slovenci), Italije (primorski Slovenci) in iz jugoslovanske Slovenije, kar je vplivalo tudi na njihov pogled na izseljenski svet in lastno usodo, hkrati pa vnašalo medsebojne napetosti, npr. v zvezi z društvenim delovanjem, (ne)uživanjem socialnih pravic kot posledico (ne)sklenjenih meddržavnih pogodb itd. Slovensko izseljenstvo v zahodni Evropi med obema vojnama je bilo daleč od poenotene in za skupne (izseljenske) cilje delujoče narodne in socialne skupnosti. Trideseta leta so ta nasprotja še poglobila.⁴ V rudarskih predelih severne in severovzhodne Francije (Pas-de-Calais, Moselle, Meurthe-et-Moselle) so živeli mnogi slovenski priseljenci dveh vedno bolj razvidno nasprotujočih si taborov, katoliškega in komunističnega. Zmaga ljudske fronte v Franciji, španska državljanska vojna, sodelovanje vidnih Slovencev v režimskih vladah v času jugoslovanske diktature in še bi lahko naštevati, so delile tudi Slovence v izseljenstvu. Ob upoštevanju omenjenih nasprotujočih si nazorskih svetov (komunističnega in protikomunističnega) moramo ocenjevati tudi delo katoliških (izseljenskih) duhovnikov med Slovenci v zahodni Evropi.

Med obema svetovnima vojnama so bila v Franciji pomembnejša slovenska katoliška središča v krajih Freyming-Merlebach (Moselle), Aumetz (Moselle), Lens (Pas-de-Calais) in v Parizu. V začetku tridesetih let so bile večje slovenske naselbine južno od luksemburške meje v Aumetzu (Moselle), Tucquegnieuxu in Mancieullesu (Meurthe-et-Moselle).⁵ Vendar najdemo Slovence razpršene tudi po vsem ozemlju severno od Metza in preko meje na severu, tj. v kneževini Luksemburg.⁶ Večinoma so bili rudarji v železnih rudnikih, nekateri pa so bili

⁴ Marjan Drnovšek, Slovenski izseljenci in domovina v tridesetih letih, *Slovenska trideseta leta*, Ljubljana 1997, str. 229–40.

⁵ Začetki rudarske kolonije v Mancieullesu segajo v leto 1924. Takratni rudarski ravnatelj je hotel naseliti v njej samo Slovence, zato je poslal uslužbenca in »kantinjerja« Poharca v Slovenijo, da bi jih pridobil za naselitev v tej koloniji. Akcija ni uspela in leta 1928 je v njej živelo samo 74 Slovencev. Na razpolago pa so imeli gledališko dvorano s telovadnico, čitalnico, predavalnice, učno kuhinjo za delavska dekleta. Glej: Nadškofjski arhiv v Ljubljani, fond Družba sv. Rafaela (v nadaljevanju: NŠAL, DsvR), škatla 8: Poročilo Jožeta Kastelica iz Aumetza, 24. 9. 1928.

⁶ Leta 1928 je J. Kastelic obiskal naslednje rudarske kolonije, kjer so živeli Slovenci: 1. v Loreni (Moselle): Amnéville, Rombas, Hayange, Knutange, Nilvange, Algrange, Hettange-Grande, Fontoy, Boulange (?), Aumetz, Audin-Le-Tiche, Rosselange in Ottange, 2. v »stari Franciji«, tj. v dep. Meurthe-et-Moselle: Crusnes, Mont (?), Donvilles (?), Piennes, Boulogny (dep. Meuse), Joudreville, Moutiers, Tucquegnieux, Valleroy, Pierrepont, Mancieulles, Joeuf, in 3. v Luksemburgu: Differdange, Esch in

zaposleni kot delavci v železarski in jeklarski industriji. V tem delu Francije jih je po oceni jugoslovanskega poslaništva v Parizu živelo okoli 4500 (v celotni Loreni okoli 11.000).⁷ Izseljenški duhovnik Jože Kastelic iz Aumetza je leta 1928 ocenjeval, da je v Aumetzu z okolico živelo okoli 1900 delavcev, od tega 1/3 z družinami. Slovencev in Hrvatov, vključno z ostalimi družinskimi člani, je bilo po Kastelčevem mnenju 4100, od tega samo 670 Hrvatov.⁸ Po nekaterih ocenah je bilo leta 1930 v Aumetzu z okolico okoli 6000 jugoslovanskih priseljencev in je predstavljal – poleg Pariza z okolico (12.000) in Liévina z okolico v Pas-de-Calaisu (10.000) – tretje največjo koncentracijo jugoslovanskih priseljencev v Franciji.⁹ V Aumetzu je izvirala polovica slovenskih rudarjev iz Trbovelj in Zagorja, druga polovica pa iz Primorske in Goriške. Katoliški Slovenci so imeli slovenski pevski zbor, dramsko skupino, knjižnico s čitalnico (v tem času je imela kar 1110 enot),¹⁰ »slovensko brezalkoholno kavarno«, »čitalniško dvoranico«, park z dvema kegljiščema in baliniščema, vrtnimi klopki in uticami.¹¹

Spomenico JIKA uvrščamo med relativno številne programe oziroma načrte za reševanje izseljenskega vprašanja,¹² ki so prihajali iz krogov blizu Cerkve in so obravnavali pretežno vprašanja odnosa matične domovine do slovenskih katoliških izseljencev. Kar nekaj predhodnih dogajanj je vplivalo na to aktivnost Cerkve do omenjenega problematike. Določeno prelomnico predstavlja izseljeniška konferenca 8. septembra 1927 na Trsatu, ki je načrtovala temelje za obnovo Družbe sv. Rafaela v Ljubljani in orisala njene naloge.¹³ Temeljne točke

Rumelange. Glej: NŠAL, DsvR, škatla 8: Poročilo J. Kastelica iz Aumetza, 24. 9. 1928 (priložena skica).

⁷ V. K., Jugoslovanski naseljenici v Franciji, *Jugoslovanska sloga* (Merlebach), I/2, 25. september 1930.

⁸ NŠAL, DsvR, škatla 8, mapa: Jože Kastelic.

⁹ Koliko ima Jugoslovenci u Francuskoj, *Pariske novine* (Pariz), I/1, 6. december 1930.

¹⁰ Za leto 1935 obstaja ocena, da je imela knjižnica samo 330 enot in 2854 izposoj. Glej: NŠAL, DsvR, škatla 8, ovoj: Izseljenci v Franciji.

¹¹ Velika proslava, *Jugoslovanska sloga* (Merlebach), I/4, 9. oktober 1930.

¹² Izseljensko oz. izseljeniško vprašanje je sklop, v katerega so vključevali zlasti odnos domovine do izseljenstva, in sicer od odhoda z doma, prek skrbi zanje v tujini, do vprašanj povratnikov in njihove vključitve v staro okolje. Odnos domovine je bil pojmovan v najširšem pomenu besede, tj. od državnega delovanja do stikov družine s svojimi izseljenci.

¹³ Izseljeniška konferenca na Trsatu, *Naš zvon* (Bottrop-Boy), III/9, 1927. Ustanovni občni zbor Družbe sv. Rafaela je bil 16. oktobra 1927 v mali dvorani hotela Union v

delovanja, ki jih lahko razberemo tudi iz spomenice JIKA, so bile postavljene že na tej konferenci. Njene korenine pa segajo še v čas delovanja Družbe sv. Rafaela pred prvo svetovno vojno, ko so se Slovenci množično izseljevali v ZDA in v Nemčijo. Skrb za izseljence v verskem, moralnem, narodnem in gmotnem oziru so bile osnovne točke teh prizadevanj in zato stalnica v delovanju katoliške Cerkve na Slovenskem med izseljenci vsaj od konca 19. stoletja.¹⁴ Na omenjeni izseljeniški konferenci na Trsatu so med drugim poudarili pomankljivo in neustrezno zanimanje države za izseljence. Njeni sklepi so verjetno vplivali na ustanovitev izseljeniškega urada pri Delavski zbornici v Ljubljani maja 1928, ki ga je vodil Franc Fink. Z ustanovitvijo dravske banovine (decembra 1929) se je urad preoblikoval v referat VI. oddelka banske uprave, ki mu je bil določen delokrog 20. junija 1931.¹⁵ Banovinska izseljeniška služba je bila tako dejansko konstituirana šele sredi leta 1931. Družba sv. Rafaela je 29. decembra 1930 poslala škofu Gregoriju Rožmanu pismo, ki ga je napisal pater Kazimir Zakrajšek.¹⁶ V njem opozarja na težko življenje izseljencev in na nevarnosti, da propadejo v gmotnem, moralnem in verskem oziru. Prosil ga je, da o tem spregovorijo na naslednjih dekanijskih konferencah, hkrati pa ga je uradno obvestil o sklepu občnega zbora Družbe (24. oktobra 1930) o ustanovitvi »narodnega izseljeniškega sveta« »v svrhu proučevanja tega vprašanja.«¹⁷ Po Zakrajškovi zamisli naj bi pritegnili k reševanju izseljeniškega vprašanja »odlične narodne in gospodarske osebe, kulturne delavce, vladne organe, finančnike in druge strokovnjake...«¹⁸ Spomladi 1931 so na območju ljubljanske škofije potekale pastoralne konference, ki so obravnavale vprašanje odnosa domačih župnikov do župljanov, ki so začasno odšli po svetu. Verjetno so bile te konference tudi posledica omenjene Zakrajškove

prisotnosti 30 oseb. Prvi predsednik je postal dr. Juro Adlešič, tajnik Franc Miklavčič in blagajnik kanonik Josip Volc. Na drugem občnem zboru Družbe, 24. oktobra 1928, tj. na dan sv. Rafaela, je bil za predsednika izvoljen pater Kazimir Zakrajšek.

¹⁴ Omenjena skrb je sicer prisotna ves čas izseljevanja Slovencev v 19. stoletju, vendar se konec prejšnjega stoletja pokaže v bolj aktivni vključenosti, vsaj s strani domovine, npr. z izdajanjem raznih navodil (podukov), z ustanovitvijo podružnice Družbe sv. Rafaela v Ljubljani (1907) ipd.

¹⁵ Arhiv Republike Slovenije, fond 74, Ban. VI/Izseljeniški in priseljeniški referat, škatla 1 (v nadaljevanju: AS 74, šk. 1).

¹⁶ Objavljeno v: Darko Friš, Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O. F. M. (1928–1958), *Viri*, št. 8, Ljubljana 1995, str. 46–47.

¹⁷ AS 74, šk. 1.

¹⁸ NŠALj, DsvR, fasc. 7, občni zbor 24. oktobra 1930.

pobude v decembrskem pismu.¹⁹ Seja za ustanovitev »izseljeniškega sveta« je bila 17. marca 1931, vendar se o dokončni obliki njegovega delovanja niso mogli dogovoriti.²⁰ Spomladi in poleti je krožilo več osnutkov pravil nastajajočega »narodnega izseljeniškega (so)sвета«,²¹ ki so vključevali tudi t. i. »narodni izseljeniški program«. Prvi temeljitejši tovrstni program je bil kot osnutek priložen k vabilu na prvi redni sestanek »slovenskega izseljeniškega sosвета«, ki je bil sklican v petek, 24. aprila 1931, v posvetovalnici Delavske zbornice v Ljubljani.²² Osnutek se od objavljenega 10. septembra 1931 v šesti številki *Izseljeniškega vestnika*²³ loči le v jezikovnih in stilističnih spremembah in ponekod v vrstnem redu naštetih programskih točk, nikakor pa v vsebinskem pogledu. (V objavi je izpuščena le zadnja zahteva ad IV/7: »Glavno: dajte izseljencem žene in misijonarje!«²⁴)

Aprilski osnutek »narodnega izseljeniškega programa« so poznali tudi udeleženci izseljeniške konference v Heerlenu in sestavljalci spomenice JIKA. Od 4. do 6. maja 1931 so se na posebni izseljeniški konferenci v Heerlenu na Nizozemskem zbrali »naši misijonarji« iz Nemčije, Nizozemske, Belgije in Francije. Delovanje slovenskih in Slovincem naklonjenih tujih duhovnikov med izseljenci v zahodni Evropi so mnogokrat primerjali z delom misijonarjev, saj so se srečevali s pionirskimi težavami, npr. z nenaklonjenostjo okolice, drugačermislečimi, z denarno nesigurnostjo itd. Na konferenci so sodelovali duhovniki August Hegenkötter²⁵, Božidar Tensundern²⁶ in Fischer iz Nemčije, Anton Hafner (Merlebach), Valentin Zupančič (Lens-Liévin) in Jože Kastelic (Aumetz) iz Francije in Drago Oberžan ter pater Teotim van Velzen iz Heerlena.²⁷ Tema pogovora je bila program dela med izseljenci, osnova zanjo pa je predstavljal »nasutek našega narodnega izseljeniškega programa, katerega je sestavila Družba

¹⁹ *Izseljeniški vestnik*, št. 5, 1931, str. 22.

²⁰ NŠAL, DsvR, fasc. 7, II/12. 1. 1931.

²¹ V arhivskem gradivu se ime stalno spreminja, npr. Narodni izseljeniški svet Družbe sv. Rafaela v Ljubljani, Slovenski izseljeniški sosvet, Izseljeniški sosvet itd.

²² »Osnutek za narodni izseljeniški program« je objavljen v: D. Friš, n.d., str. 50–52.

²³ *Izseljeniški vestnik*, št. 6, 1931, 16–19.

²⁴ D. Friš, n.d., str. 50–52.

²⁵ August Hegenkötter, *Moje delo med Slovenci*, Ljubljana 1970.

²⁶ Božidar Tensundern, *Vestfalski Slovenci*, Celovec 1973.

²⁷ Teotim van Velzen, imenovan tudi »naš pater« je bil frančiškan. Rojen je bil 1885 v bližini Haaga. Bil je soustanovitelj prvega slovenskega društva sv. Barbare v Brunssumu na Nizozemskem (1926). Glej: *Izseljeniški vestnik – Rafael* (Ljubljana), VI/6, 1936.

sv. Rafaela in katerega sedaj proučava«, kot je zapisal kronist dogodka. Pozdravili so ustanovitev »izseljeniškega sveta« v Ljubljani in opozorili na potrebo o izdajanju časopisov za izseljence in na nujnost pošiljanja izseljenskih učiteljev med verne rudarje. Zaradi naraščajoče brezposelnosti so apelirali na čim prejšnjo sklenitev gospodarskih, socialnih in invalidskih pogodb z državami priseljevanja.²⁸ Desetega maja istega leta je imel izseljeniško konferenco tudi Jugoslovanski izseljeniški odbor za Nemčijo, ki je združeval slovenska društva, ustanovil pa ga je izseljeniški komisar Deželić iz Düsseldorfa.²⁹ (Zbirali so se tudi kasneje. Tako so se izseljenski duhovniki iz Francije, Nizozemske, Nemčije in Belgije od 20. do 23. junija 1932 zbrali v Luksemburgu. Razpravljali so o vzgoji otrok, izseljenskih učiteljih in usmerjenosti izseljenskih društev.)³⁰ Na sejo »sosveta« v Ljubljani 17. avgusta 1931 so bili povabljeni tudi zastopniki izseljencev iz Francije, Nemčije in Nizozemske, vendar se je niso udeležili, kar je začudilo patra Zakrajška; od izseljencev se jo je udeležil le Anton Grdina iz ZDA.³¹ Vsa navedena dogajanja nam kažejo na živahnost razmišljanj o slovenskem izseljenstvu na začetku tridesetih let, tako v domovini kot v tujini. V ta sklop uvrščamo tudi evharistični kongres v Aumetzu in sestavo spomenice JIKA.

V okviru »mednarodnega« evharističnega kongresa v Aumetzu (Moselle) je na binkoštni ponedeljek, tj. 25. maja 1931, potekalo slovensko zborovanje. Oznako »mednarodni« je kongres dobil zaradi udeležbe, saj so na njem poleg Francozov sodelovali še priseljenci nemškega, poljskega, italijanskega in slovenskega rodu. Zamišljen je bil kot evharistični kongres dekanije Aumetz, kjer je bil tudi sedež Jugoslovanske katoliške misije/Mission Catholique Yougoslave. Glavna zunanja manifestacija kongresa je bila procesija pod vodstvom škofa iz Metza in sicer na binkoštni ponedeljek popoldne. Procesija se je vila po poti, ki jo je krasilo 16 velikih slavolokov; enega od njih so postavili Slovenci pod vodstvom mizarja Davida Sirka. Procesije se je udeležilo 8000 moških in »tisoče« žena, kot poroča dopisnik v *Pariskih novinah*. Kot priprava na evharistični kongres sta bila pred njim opravljena misijona v Aumetzu in Tucquegnieuxu, ki ju je vodil jezuit pater Venčeslav Vrtovec.³² Slovensko

²⁸ Novice iz Holandije, *Rafael* (Heerlen), I/6, junij 1931.

²⁹ *Izseljeniški vestnik*, 1931, str. 43.

³⁰ *Rafael* (Heerlen), II/7, julij 1932, str. 2.

³¹ NŠAL, DsvR, fasc. 7, seja sosveta, 17. avgust 1931.

³² Venčeslav Marija Vrtovec, roj. 1894 v Velikih Žabljah pri Ajdovščini, med prvo svetovno vojno pilot, kasneje študent teologije v Louvainu v Belgiji, leta 1928 posvečen

zborovanje je potekalo v parku pred slovensko čitalnico v Aumetzu. Ob prisotnosti generalnega vikarja škofa iz Metza, msgr. Sieberta, sta bila glavna govornika Poharec, rudniški uradnik iz Mancieullesa (Meurthe-et-Moselle) in pater Vrtovec iz Tronchiennesa (?) v Belgiji. Prisotne je pozdravil tudi predsednik Slovenskega delavskega društva Andrej Pišlar, med poslušalci pa je bil tudi Anton Hafner, slovenski izseljenški duhovnik iz Merlebacha. Na Poharčev predlog so zborovalci sprejeli sklep o ustanovitvi Jugoslovanske izseljeniške katoliške akcije (JIKA), »...ki naj skrbi, kako bi naši izseljenci delavci čim bolj spoznali in čim bolj vzljubili Jezusa Kristusa in njegov nauk.«³³ Kristusa je povezal z njegovim življenjem kot sina tesarja in delavca Jožefa in poudaril, da je rešitev socialnega vprašanja samo v Jezusovem nauku. Katoliško akcijo je leta 1928 obnovil (znana je bila že v 19. stoletju) papež Pij XI. z okrožnico *Ubi arcano Dei consilio* z namenom vzbuditi pravo katoliško duhovnost in uveljaviti katoliška socialna načela. Katoliška akcija naj bi povezovala duhovnike in laike, da bi se »kot avantgarda borili za katoliško stvar«.³⁴ Zavzemala se je tudi za okrepitev vpliva krščanskega duha v zasebnem in javnem življenju. Glavne nevarnosti za Cerkev in tudi njeno socialno delo je videla v liberalizmu, sekularizmu in socializmu (komunizmu). Zelo močno je bilo njeno delovanje med belgijsko delavsko mladino, t. i. *žosisti*, ki jih je vodil kardinal Cardijn. Njihov vpliv je bil prisoten tudi v Sloveniji, kjer je bila Katoliška akcija dejavna že od leta 1924, bolj prisotna pa v tridesetih letih. Kakšna je bila pri tem vloga patra Vrtovca, ki se je leta 1931 vrnil v domovino in je moral dobro poznati delovanje Katoliške akcije v Belgiji, mi ni znano, nedvomno pa je bil med nosilci njenih idej v Aumetzu. Tako je jugoslovanska, bolje rečeno slovenska izseljeniška Katoliška akcija nastala med prvimi tovrstnimi organizacijami v primejavi s podobnimi v jugoslovanski Sloveniji.³⁵ V odbor JIKA so bili izvoljeni rudarji Blaž Saleten in Franc Šepec (bivša predsednika Slovenskega delavskega društva v Aumetzu, prvi v letih 1926–

v duhovnika. Leta 1931 se vrne v Ljubljano in prevzame vodstvo slovenskih dijaških Marijinih kongregacij (1936–41 tudi za izobražence) do julija 1941. Glej: SBL, 14. zvezek, Ljubljana 1986.

³³ Slovenski evharistični kongres v Franciji, *Pariske novine* (Pariz), II/23, 5. junij 1931, str. 3.

³⁴ Cerkev v letu 1930, *Slovenec* (Ljubljana), št. 1, 1. januar 1931, str. 2.

³⁵ Janez Juhant, Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda, *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, Celje 1991, str. 226.

28, drugi 1929–31),³⁶ pevovodja Štefan Biščak,³⁷ Vezén(j)šek, Levartova³⁸ in Rutar. Dopustili pa so možnost, da odbor kooptira dodatne člane. Prva njegova naloga je bila, da organizira svet JIKA kot širši in nadrejeni organ, v katerem bi bili »zaenkrat« le zastopniki aumeške skupine kolonij, kar nedvomno daje slutiti, da so želeli razširiti svoje delovanje. Svet je bil zamišljen kot »vrhovna oblast« JIKA, ki naj bi vsaj enkrat letno razpravljala »o najvažnejših vprašanjih, ki spadajo v področje tako organizirane katoliške akcije.« Novoizvoljeni odbor JIKA so zadalžili tudi »naj poleg načrta za svoje versko apostolsko delo med izseljenci čimprej izdela, najboljše skupno z našimi društvi, čim bolj pregledno, močno in izčrpno spomenico, v kateri bodo našteje vse naše izseljenskiške zahteve, prošnje in nasveti. To spomenico naj izroči potem pristojnim oblastvom, kakor tudi morda naši javnosti.«³⁹ Ta del teksta iz časopisnega poročila je postal del uvoda v spomenico (glej njeno objavo v nadaljevanju), le da je bila predpredzadnja besedica »morda« v njej izpuščena. Zborovanje je zaključil Jože Kastelic z upom, da bo novi odbor JIKA uspešno nadaljeval z delom.⁴⁰

Z naslovom Slovenski evharistični kongres v Franciji je v glasilu *Pariske novine/Journal Parisien* (s podnaslovom Organ Jugoslovena u Francuskoj i susednim zemljama) izšlo poročilo o kongresu v slovenskem jeziku.⁴¹ Poročilo z enakim naslovom in vsebino je pet dni prej objavil ljubljanski *Slovenec*.⁴² Ali je avtor obeh poročil izseljenski duhovnik Jože Kastelic, ki je prišel v Aumetz

³⁶ Slovensko delavsko društvo Aumetz 1926–1986, Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, b. d. Leta 1930 je bil predsednik Slovenskega delavskega podpornega društva v Aumetzu Franc Hren. Glej: Velika proslava, *Jugoslovenska sloga* (Merlebach), I/4, 9. oktober 1930.

³⁷ V Aumetz ga je povabil duhovnik Jože Kastelic, ko ga je leta 1929 obiskal v Ambrusu na Dolenjskem. Z njim je pevski zbor dobil sposobnega pevovodjo. Kasneje je vodil tudi slovensko gostilno v Aumetzu.

³⁸ Ali je to mati Annie (Anice) Levart, ki jo je izseljenski duhovnik Anton Švelc kot trinajstletno deklico poslal leta 1933 v domovino, da bi se naučila slovenski jezik? Po devetih mesecih se je vrnila in mu pomagala pri šoli, petju in glasbi.

³⁹ Slovenski evharistični kongres v Franciji, *Pariske novine* (Pariz), II/23, 5. junij 1931, str. 3.

⁴⁰ Več o delu duhovnika Jožeta Kastelica v Franciji glej: Marjan Drnovšek, Izseljenski duhovnik Jože Kastelic (1898–1940) v Franciji in Argentini, *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki*, ur. Irene Mislej, Ljubljana 1995, str. 95–106.

⁴¹ Slovenski evharistični kongres v Franciji, *Pariske novine* (Pariz), II/23, 5. junij 1931, str. 3.

⁴² Slovenski evharistični kongres v Franciji, *Slovenec* (Ljubljana), št. 120, 31. maj 1931, str. 4.

septembra 1928? Primerjalna analiza njegovih tekstov in pisem nam potrjuje, da je avtor isti, tj. Jože Kastelic, kar nam dodatno potrjuje sicer nepodpisan tipkopis poročila, ki je ohranjen v njegovi mapi.⁴³ Vprašamo se še lahko: Kdo je sestavljalec spomenice JIKA? Ali je to bil tudi Jože Kastelic? Kakšni sta bili pri tem vlogi jezuita Venčeslava Vrtovca in uradnika Poharca? Odgovor na zastavljena vprašanja ni lahek, saj v omenjeni Kastelčevi mapi ne najdemo koncepta ali tipkopisa spomenice. Kastelčev življenjepisec le omenja: »Njegovo sistematično delo se javlja zlasti ob raznih verskih prireditvah. Zelo važen dokument njegovega skrbnega delovanja za versko poglobitev se shranja tudi v arhivu Družbe sv. Rafaela v popisu Evharističnega kongresa v Aumetzu z dne 26. 5. 1931.«⁴⁴ Avtor življenjepisa, izseljenski učitelj Janko Jankovič, je pod znako »popis« imel v mislih tipkopis poročila, ki sta ga objavila *Slovenec* in *Pariske novine*, ne pa spomenice same. Nedvomno je bila spomenica rezultat skupinskega dela, ki je temeljilo na osnutku »narodnega izseljeniškega programa« iz Ljubljane in na razmišljanjih udeležencev izseljeniške konference v Heerlenu z začetka maja 1931. Izoblikovanje teksta pa je bila le stvar pisne rutine.

Odbor JIKA je od kongresa dobil dve nalogi: 1. sestaviti načrt za versko delo med izseljenci in 2. sestavo spomenice. Kastelčevo vlogo lahko vidimo pri izdelavi obeh dokumentov. Ali je bil načrt za versko delo tudi zapisan kot dokument, mi ni znano, lahko pa predvidevam, da so bile vanj vtkane mnoge misli Jožeta Kastelica, ki jih poznamo iz njegovih pisem in poročil Družbi sv. Rafaela v Ljubljani. Kastelic je bil dober poznavalec duhovnega, moralnega, socialnega in kulturnega življenja izseljencev v rudarskih kolonijah v širši okolici Aumetza. Patru K. Zakrajšku je pošiljal pisna poročila o stanju med izseljenci, dopisoval je v *Rafaela* iz Heerlena in v *Izseljeniški vestnik*. Ob prihodu je bil ogorčen nad slabim duhovnim in moralnim življenjem Slovencev, zlasti nad pijančevanjem in seksualno razbrzdanostjo. O tej problematiki je izšlo poročilo, ki ga je objavil *Slovenec*.⁴⁵ Članek ni podpisan in domnevno ga pripisujemo J.

⁴³ NŠAL, DsvR, škatla 8, ovoj: Izseljenci v Franciji, mapa: Jože Kastelic.

⁴⁴ J. J., Slovenski izseljenci v Franciji in gospod Kastelic, 13. februar 1941, št. 776/1941; NŠAL, DsvR, škatla 6, mapa: Francija. Opozorim naj še na pravilno datacijo slovenskega evharističnega kongresa. Ta je bil na binkoštni ponedeljek, tj. 25. maja in ne 26. maja, kot je datirano poročilo. Kastelic ga je verjetno napisal naslednji dan, tj. v torek 26. maja, saj si je moral zanj vzeti čas, ki mu ga dan praznovanja in še procesija v poznem popoldanskem delu nista omogočala.

⁴⁵ Slovenski Božič v Franciji. Obupno in tolažljivo o naših rojakih, *Slovenec* (Ljubljana), št. 3, 4. januar 1931.

Kastelcu. Glede na njegova predhodna pisma K. Zakrajšku o moralnem stanju med izseljenci lahko ponovno trdimo, da je njegov avtor J. Kastelic. Med izseljenci sta ga motila šibka vernost in prevladujoč materialistični pogled na svet. Njegova prizadevanja za dvig verskega in moralnega življenja, poživitev vere in boljše krščansko življenje med izseljenci so bila stalna. J. Jankovič ga je opisal: »Bil je vedno in povsod najprej duhovnik.«⁴⁶ Med izseljenci je organiziral številne misijone, Božji nauk pa je oznanjal na vseh mogočih mestih, npr. po domovih, v gostilnah ipd. Vsa njegova prizadevanja so bila v duhu ideje Katoliške akcije in v odporu do novih idejnih oz. nazorskih tokov. Zanimivo pa je, da v spomenici JIKA ni posebne obsodbe drugačemislečih, ki jo najdemo tako v osnutku »narodnega izseljeniškega programa« kot tudi v njegovi objavljeni verziji.⁴⁷ V obeh je namreč govora o zatiranju zla, ki ga prinaša »prekucuški duh«.

»IZSELJENIŠKA SPOMENICA

Jugoslovanske izseljeniške katoliške akcije v državah zapadne Evrope

Na slovenskem izseljeniškem evharističnem kongresu v Aumetzu, Mos[elle], Francija, so zborovalci dne 25. maja 1931 naročili odboru JIKA naj poleg svojega načrta za versko apostolsko delo med izseljenci, čimprej izdela – najboljše dogovorno z našimi društvi – čim bolj pregledno, točno in izčrpno Spomenico, v kateri bodo našteje vse naše izseljeniške zahteve, prošnje in nasveti. To spomenico naj izroči potem pristojnim oblastem, kakor tudi naši javnosti.

Odbor JIKA se je zato že v svojih prvih sejah o Izseljeniški spomenici temeljito posvetoval in je soglasno sprejel te točke:

- 1. Izseljenec je, kdor se je v tuji državi naselil, da tam živi in dela.*
- 2. Takih jugoslovanskih izseljencev štejemo en milijon in med njimi nad 350.000 Slovencev, kar pomeni zelo visok odstotek našega ljudstva, posebno slovenskega.*
- 3. Glavni vzroki izseljevanja smatramo, da so:*

⁴⁶ J. J., Slovenski izseljenci v Franciji in gospod Kastelic, 13. februar 1941, št. 776/1941; NŠAL, DsvR, škatla 6, mapa: Francija.

⁴⁷ Glej opombi 22 in 23.

- a.) Pomanjkanje domače industrije, ki bi doma zaposlila delavoljne ljudi.
 - b.) Težaven položaj naših malih kmečkih posestnikov, ki so mnogi zašli v dolgove, katerih se ne morejo drugače rešiti, kakor z zaslužkom, ki ga upajo najti v tujini.
 - c.) V mnogih slučajih je vzrok izseljevanja lahkomiselnost in nevednost.
 - č.) Prav mnogo se jih je po nepotrebnem izselilo, ker so jih k temu zavedli plačani agentje z lažnjivimi obljubami.
4. Izseljevanje iz domovine ima pa tudi svoje dobre strani. Imelo pa bi jih lahko še več, če bi bilo smotreno urejeno.
- a.) Izseljevanje je dalo dela in jela mnogim našim ljudem, ki niso našli doma ne enega, ne drugega, in bi padli morda v breme javnosti.
 - b.) Vsled odhoda tako številnih delavnih sil iz domovine, so tudi tisti, ki so ostali doma, lažje prišli do primernega zaslužka.
 - c.) Zaslužki, ki jih pošiljajo izseljenci domov, ki znašajo letno do ene milijarde dinarjev, bogatijo narodno premoženje in dovajajo domovini potreben kapital.
 - č.) Izseljevanje je rešilo že marsikatero kmetijo propada, ali pa ji je postavilo temelj blagostanja.
 - d.) Marsikateremu podjetnemu je tujina pomagala do blagostanja, ki bi ga ne bil doma nikoli dosegel.
 - e.) V prvovrstno urejenih obratih se je dosti naših delavcev v svoji stroki tako izpopolnilo, da bi mogli dobro služiti ustvarjajoči se domači industriji.
 - f.) Izseljenci širijo, ali vsaj naj bi širili v tujini dobro ime domovine in pridobivali zanj javno mnenje po tujih državah, v katerih živijo.
5. Vendar smatramo, da je izseljevanje v tako velikem številu zlo in prava narodna nesreča:
- a.) Življenje v tujini ni tako, kakor si ga v svoji domišljiji slikajo mladi ljudje. Priseljence smatrajo domačini redno za ljudi druge vrste in so jim navadno na razpolago samo dela, ki jih domačini ne marajo. Ponekod velja državni zakon, da mora biti vsako delo najprej stavljeno 14 dni na razpolago domačinom. Šele če ga noben domačin ne mara, sme biti oddano tudi tujcu, priseljencu.
 - b.) V najresnejših časih, pri morebitnih odpustih, pridejo najprej v poštev tujci, kakor nas učijo bridke izkušnje.
 - c.) Obogatijo in socialno se višje povspno samo posamezniki izmed izseljencev in je njihov odstotek nižji, kakor bi bil doma.

- č.) V večini držav, kamor se zadnji čas izseljujejo naši ljudje v večjem številu, je, upoštevajoč vse razmere, kakšen splošen socialni dvig jugoslovanskih izseljencev izključen.
- d.) Narodno se prilagode izseljenci novim razmeram večinoma že v drugem, najmanj pa v tretjem rodu. To je naraven proces, ki ga je mogoče zavleči, nikakor pa ne preprečiti.
- e.) Domovina izgublja z izseljenci svoje najpodjetnejše ljudi in se namesto nje tujina diči z deli njihovih rok.
- f.) Pogoji za versko in moralno življenje so v splošnem najslabši.
6. Ker so izseljenci v velikih množinah že izseljeni in ne bo nikoli mogoče izseljevanja popolnoma preprečiti in ker ima lahko domovina od izseljencev veliko koristi, je skrb za izseljence brez dvoma zelo važna. Razpade pa v dva glavna dela: preprečevanje izseljevanja in skrb za že izseljene.
7. Preprečevanje izseljevanja bi bila najpametnejša in najtemeljitejša rešitev izseljeniškega vprašanja. Izseljevanje omejiti ali celo ustaviti pa bi vtegnilo:
- a.) Ustvaritev in podpiranje domače industrije za izdelke, ki jih moramo uvažati, ki bi jih pa mogli ceneje proizvajati doma. Namesto tujine, bi mogla ta industrija zaposliti sedaj odvečne delavce.
- b.) Pomoč našim malim kmečkim posestnikom. Izseljenci smo večinoma doma vsi samo iz nekaterih posebno revnih pokrajin naše domovine, dočim izseljencev iz drugih pokrajin skoro ni. Zanimiv in poučen bi bil pregleden zemljevid, ki bi kazal število in gostoto izseljencev iz posameznih občin in pokrajin. Ti kraji so očividno potrebni posebne pomoči od strani skupnosti.
- c.) Agrarna reforma.
- č.) Notranja kolonizacija.
8. Za ublažitev izseljeniške bede smatramo, da bi bila že pred izselitvijo potrebna tale skrb:
- a.) Ker jih veliko brez potrebe odide v tujino, česar se pozneje kesajo, smatramo, da bi bila umestna uradna ugotovitev potrebe izseljevanja.
- b.) Kateri se morajo izseliti, naj ne nasedajo vabljivim agentom, ki jim je mar njihova, ne izseljenčeva korist, marveč naj se obračajo za vsa pojasnila na naše urade in društva, ki so postavljena in ustanovljena, da skrbe za izseljence in imajo o stanju med našimi izseljenci dosti točen pregled. Za Slovence prideta predvsem v pošte Banovinski izseljeniški urad, ki posluje v Delavski zbornici v Ljubljani, in Rafaelova družba, ki uraduje istotam.

- c.) *Izseljeniški uradi naj izseljence čim temeljiteje pouče o deželi, kamor gredo, in o pravicah in dolžnostih, ki jih imajo v tuji deželi. Izseljenci, je treba da vedo, kakšne pravice imajo naša zastopstva v tujini, posebno naši konzulati. Pa tudi poznanje organizacije našega izseljeniškega skrbstva je zanje velike in vsestranske važnosti. Poznali naj bi izseljeniški zakon, področje socijalnega ministrstva, interministerjalne konference, Izseljeniškega komisarijata v Zagrebu, Banovinskega izseljeniškega urada, izseljeniških nadzornikov, železniških, lužkih in brodskih komisarjev. Pa tudi namen in pomen posameznih družb in društev, ki imajo v svojem programu skrb za izseljence, in na katere se lahko izseljenci v svojih stiskah obrnejo. Najboljše bi izpolnila to nalogo brošurica, ki bi jo dobili izseljenci v roke pred odhodom v tujino.*
- č.) *Temeljite delovne pogodbe naj ščitijo izseljence pred izkoriščanjem in zlorabami v tujini.*
9. *Najgotovejša in najpotrebnejša je izseljeniška samopomoč, katero pa je treba, da podpira domovina moralno in materijalno.*
- a.) *Po vseh naših kolonijah naj osnujejo izseljenci jugoslovanska delavska društva, ki naj skrbijo za njihovo materijalno in moralno blagostenje, naj bodo podporna in izobraževalna, naj osnujejo knjižnice, pevske, godbene, dramatične in morda telovadne odseke. Pa tudi svoje konsume, zavarovalnice, posredovalnice za delo.*
- b.) *JIKA pozdravlja zvezo jugoslovanskih društev v Franciji, ki se snuje.*
- c.) *Naše največje kolonije treba, da imajo svoje duhovnike. Manjše naj bi ne bile brez duhovniških obiskov vsaj za veliko noč.*
- č.) *Velike važnosti bi bili učitelji po naših večjih kolonijah in domače šole.*
- d.) *Za manjše kolonije je treba osnovati počitniške kolonije jugoslovanskih otrok bodisi v domovini, kar bi bilo boljše, bodisi v tujini sami, kar bi bilo lažje in ceneje. Take kolonije so potrebne iz verskih in narodnih ozirov. V Franciji odraščajo mnogi naši otroci brez verskega pouka in brez zakramentov. Te počitniške kolonije bi nadomestile jugoslovanske šole, ki so po naših manjših naselbinah neizvedljive.*
- e.) *Poleg izseljeniških društev samih smatramo, da so za našo nacijsko zavest, pa tudi za naše plemenito duhovno življenje velikega pomena gostovanje naših pevcev in glasbenikov, pa tudi zborov in dramskih skupin.*
- f.) *Velike važnosti je domače časopisje, predvsem ono, ki izhaja v deželi izseljencev, pa tudi domovinsko.*
- g.) *Pozdravljamo izlete v domovino.*

- h.) Za izobrazbo naših gospodinj in deklet so potrebni gospodinjski tečaji.
- i.) Vsaka kolonija naj si uredi domačo čitalnico, ki naj bo zbirališče Slovencev, tako prijetno, kakor mogoče, s knjižnico, domačimi časopisi in dobrim radio aparatom.
- j.) Alkoholizem smatramo za najhujšega sovražnika naših izseljencev, nje pa, ki jih od pitja odvajajo, za njihove najboljše prijatelje.
10. Izseljenci pozdravljamo društva v domovini, ki se bavijo z izseljeniškim vprašanjem, zahvaljujemo se jim za njihovo dosedanje pomoč in jih prosimo še nadaljne naklonjenosti.
- a.) Posebej pozdravljamo Družbo svetega Rafaela za varstvo izseljencev in novo osnovani Narodni izseljeniški svet.
- b.) V Ljubljani želimo, da se osnuje Izseljeniški dom, kjer naj bi imeli svoje prostore izseljeniški uradi in društva za varstvo izseljencev, posebno še tudi Izseljeniški klub bivših izseljencev, v Domu naj bi bil nastanjen izseljeniški muzej in izseljeniška knjižnica. Sredstva za zgradbo takega Doma naj bi dal Izseljeniški fond v Beogradu.
- c.) Izseljeniška društva v domovini naj bodo v tesnejših stikih z društvi v tujini in naj jih podpirajo posebno z domačimi knjigami za njihove knjižnice.
- č.) Vsa naša prosvetna društva prosimo, naj vpoštevajo pri svojih prireditvah izseljeniško nedeljo in vsaj po enkrat na leto razpravljajo o izseljenškem vprašanju.
- d.) Družbo sv. Rafaela prosimo, naj so omisli serijo skioptičnih slik o življenju izseljencev.
- e.) Isto Družbo prosimo, naj založi nekaj vrst najlepših posnetkov in slik iz naše domovine, najboljše na filmskem traku (fix film), ki ji jih bomo radi odkupili in potem skioptičnih predavanj seznanili z njimi naše rojake, kakor tudi tujce, med katerimi živimo.
- f.) Naše časopisje v domovini prosimo, naj posvečajo izseljenškemu vprašanju več pozornosti. Žal so zaradi visoke poštnine že itak dragi domači časopisi, približno štirikrat dražji kakor enako veliki časopisi narodov, med katerimi živimo in so zato dnevnikarji za izseljence delavce nedosegljivi. Zato prosimo cenjene uprave, naj najdejo način, da bi mogli dobiti izseljenci njihove liste po zmernejši ceni.
- g.) Družbo svetega Mohorja prosimo, naj izda knjigo o našem izseljeništvu.
11. Izseljenci pozdravljamo tudi naše državne urade in ustanove, ki se bavijo z izseljeniškim skrbstvom, tako doma, kot v tujini.

- a.) Tudi naše državne urade prosimo, naj še bolj ščitijo in upoštevajo naša zaslužna izseljeniška društva.
 - b.) Čim hitreje naj rešujejo izseljeniške vloge, ker dela zavlačevanje slabo voljo in dostikrat tudi veliko škodo.
 - c.) Posebej naj olajšajo prihod žena in družin k svojim očetom in možem in naj zadevne takse koliko mogoče znižajo.
 - č.) Podpirajo naj poset domovine bodisi posameznikom, še bolj pa večjim skupinam.
 - d.) Z vsemi državami, koder so naseljeni jugoslovanski izseljenci, naj sklenejo čim ugodnejše delovne pogodbe.
12. Ravno tako pozdravljamo skrb za izseljence, ki smo jo opazili pri cerkveni oblasti Jugoslavije, katero prosimo, naj še nadalje in še v večji meri skrbi za zadostno število domačih izseljeniških duhovnikov, stalnih po večjih kolonijah, po manjših pa potujočih.

Pozdravljamo novo vpeljano izseljeniško nedeljo in prosimo poleg zanimanja za izseljeniško vprašanje tudi molitve za izseljence, ki živimo tako često v moralno nezdravi okolici.

Pozdravljamo tiskane okrožnice, ki jih pošiljajo za veliko noč svojim župljanom gospodje župniki iz domovine. Opazili smo, da so te pozornosti izredno blažilno vplivale na naše rojake in tovariše.

*Jugoslovanska Izseljeniška Katoliška Akcija
Aumetz, 31. julija 1931.*

Če primerjamo osnutek »narodnega izseljeniškega programa« (april 1931) in spomenico JIKA (maj 1931), najdemo veliko sličnosti, hkrati pa v slednji tudi točke, ki jih ne zasledimo v osnutku in tudi niso upoštevane v objavljeni verziji »izseljeniškega narodnega programa« (septembra 1931). Poglejmo si nekatere razlikosti in problemske sklope, ki jih še posebej izpostavlja spomenica JIKA.

1. Spomenica opredeljuje pojem, kdo je izseljenec in koliko jih je v tujini, medtem ko osnutek in program govorita le o izseljenstvu kot o »naši narodni rani«. V uvodu točke pet (5) tudi spomenica opredeljuje, »...da je izseljevanje v

tako velikem številu zlo in prava narodna nesreča». Srečamo se z oznakami izseljevanja, ki jih poznamo iz časa množičnega odhajanja Slovencev v ZDA pred prvo svetovno vojno.

2. Vsi trije dokumenti obsojajo izseljevanje, hkrati pa ugotavljajo neizbežnost tega procesa pri Slovencih, ki so ga pogojevali ekonomski in socialni problemi v domačem okolju. Nihanje med obsodbo in razumevanjem tega procesa je znano že iz spisov razmišljajočih (zlasti katoliških) avtorjev iz časa pred prvo svetovno vojno. Bistvo rešitve izseljenskega vprašanja so avtorji spomenice videli v preprečitvi (zaustavitvi) oziroma omejitvi izseljevanja (točka 7), odločenim za odhod in izseljencem pa v pomoči ob odhodu in v novem okolju. Glede pomoči ob odhodu so pričakovali navodila v »brošurici, ki bi jo dobili izseljenci v roke pred odhodom v tujino« (točka 8/c). Že leta 1929 je Družba sv. Rafaela v Ljubljani izdala brošuro *Izseljencem na pot s podnaslovom Nekaj poučnih besedi našim izseljencem pri odhodu iz domovine*. Napisal jo je pater K. Zakrajšek. Škofijski izseljenski sklad ljubljanske škofije pa je leta 1934 izdal brošuro *Če greš na tuje...* Napisali so jo zgodovinar dr. Franc Grivec, dr. J. Odar in pater K. Zakrajšek. Obe posvečata največ pozornosti verskim in moralnim nasvetom katoličanom, ki so odhajali v tujino. Glede pomoči v tujini pa so vsi trije dokumenti polagali veliko pozornost stikom jugoslovanskih poslaništev in konzulatov in izseljenskih komisarjev z izseljenskimi organizacijami. (Osnutek, točka IV/6: »Več srca za blagor izseljencev v tujini, ki prihajajo v pisarno, iti za njimi, obiskovati naselbine, njih prireditve, i.t.d.«). Spomenica je izpostavila tudi vprašanje poznavanja veljavnega izseljenskega zakona, ki je bil neživljenjski. Novembra 1921 je narodna skupščina v Beogradu sprejela *Zakon o izseljevanju*, ki ga je 30. decembra istega leta podpisal kralj Aleksander I.⁴⁸ Ker je posvečal največ pozornosti prekooceanskemu izseljevanju, je postal bolj ali manj neaktualen z letom 1924, ko so ZDA močno omejile priseljevanje in se je slovenski izseljenski tok usmeril v države zahodne Evrope. Obljube novega izseljenskega zakona so se vrstile, nastajali so osnutki, npr. dr. Fedorja Aranickega leta 1930, vendar do propada Jugoslavije novega izseljenskega zakona niso sprejeli.⁴⁹ Glavni očitak jugoslovanskim predstavništvom v tujini, ki ga je najostreje zastavil tudi I. slovenski izseljenski kongres v Ljubljani (1935), je bilo neznanje slovenskega jezika pri uradništvu. Zlasti za vestfalske Slovence v zahodni Evropi je bila srbsščina popolnoma tuj jezik. Jezikovna pregrada je posledično vplivala tudi na

⁴⁸ Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, IV/21, 8. marec 1922.

⁴⁹ *Izseljeniški vestnik* (Ljubljana), št. 6, 1931, str. 12.

(ne)kvaliteto uslug in reševanje izseljenčevih problemov. Tako je tudi objavljeni program vseboval ugotovitev, da ima izseljenstvo veliko korist tudi z državo, med drugim »z boljšim pojmovanjem dolžnosti naših konzulov in komisarjev glede skrbi za izseljence« (Program, III/g).⁵⁰

3. Ocena števila izseljencev v svetu je omenjena le v spomenici (točka 2). Ta in podobne ocene so rezultat nezanesljivih statističnih podatkov, predvidevanj posameznikov, ocen konzularnih služb, podatkov s strani izseljenskih društev ipd. Vodenje izseljenskih in priseljenskih statistik po državni pripadnosti izseljencev ali včasih ugotavljanje materinega jezika pri priseljencih ne objektivizira problema, zlasti če se vprašamo, koliko Slovencev se je izselilo v posameznih obdobjih. Tako so leta 1931 ocenjevali, da je bilo samo iz dravske banovine v tujini več kot 300.000 Slovencev (brez Slovencev iz črnomeljskega sreza, slovenskega Primorja in iz slovenskega dela Koroške). Relativnosti podatkov so se zavedali tudi pri odgovoru na vprašanje, kje živijo izseljeni Slovenci, zato so število in njihovo geografsko razprostranost pospremili z mislijo, da je to »nekaka pogodena statistika naših izseljencev, ki nam pa brez posebnih detajlov ne more služiti za namene narodnega izseljeniškega programa«. Tako naj bi živelo v ZDA okoli 250.000, Argentini 20.000, v ostalih delih Južne Amerike 5800, v Kanadi 6000, Avstraliji 200, Nemčiji 30.000, Franciji 16.000, Belgiji 3000 in na Nizozemskem 3000, tj. skupaj 334.000 Slovencev.⁵¹ Sestavljalci spomenice so število zaokrožili še navzgor, glede ocen za zahodnoevropske države pa so imeli pred očmi le izseljevanje iz jugoslovanske Slovenije.

4. V spomenici so bolje razloženi problemi priseljencev v tujini (5/a, b, c, č, d in e), medtem ko ostala dva dokumenta glede tega ostajata na načelni ravni. Opozorila na podcenjevalno in včasih poniževalno gledanje novega okolja na priseljence so bolj razumljiva, saj so se posledice gospodarske krize vedno bolj kazale tudi v ksenofobiji in iskanju krivde za nastalo krizo pri »tujcih«. V Franciji so priseljence radi označevali z oznako tujec (*étranger*), kar nam jasno označi pregrado, ki so jo postavili Francozi do prišlekov. Kriza je zaostрила tudi delovne pogoje in tujci so bili prvi, med katerimi so iskali odvečno delovno silo. Tudi dvig na družbeni lestvici je bil priseljencem težji, saj se je večina šele morala priučiti jezik priseljske države, hkrati pa tudi niso imeli zadovoljive izobrazbe. Obogatel skoraj ni nihče, če imamo pred očmi zahodnoevropski prostor v obravnavanem obdobju, največji uspeh je bila pridobitev gostilne ali službe v

⁵⁰ *Izseljeniški vestnik* (Ljubljana), št. 6, 1931, str. 19.

⁵¹ *Izseljeniški vestnik* (Ljubljana), št. 5, 1931, str. 17.

uradniškem aparatu rudnika. Pravilne so tudi ugotovitve o intergacijskih in postopoma asimilacijskih procesih, ki vodijo k vstopitvi priseljencev v novem okolju, kot tudi dejstvo, da so mnogi podjetni priseljenci prispevali k ugledu nove domovine in se tako »tujina diči z deli njihovih rok«. Glede asimilacije je bil proces šele na začetku, saj je bil začetek tridesetih let čas, ko so se otroci slovenskih priseljencev šele rojevali oziroma ko so komaj začeli hoditi v francoske šole. Od kod avtorjem spomenice zelo dobre misli o usodi priseljencev v novih okoljih?

5. Zanimivo je, da je v spomenici manj pozornosti posvečene problematiki ureditve osnovnih pravnih in socialnih pogojev zaposlovanja jugoslovanskih državljanov v tujini. Gospodarska kriza je že pokazala zobe, vendar v spomenici le opozorijo izseljence pred odhodom, da »naj ne nasedajo vabljivim agentom« iz tujine (8/b) in izrazijo želji, da naj delovne pogodbe ščitijo izseljence pred izkoriščanjem in zlorabami v tujini (8/č) in da se z državami izseljevanja »sklenejo čim ugodnejše delovne pogodbe« (11/č). Pod slednjimi so verjetno mislili na meddržavne pogodbe (konvencije) o zagotavljanju socialnih pravic. Nič bolj gostobesedna nista osnutek in program. Na I. slovenskem izseljenskem kongresu v Ljubljani (1935), ko je bila gospodarska kriza na višku, je bilo reševanje pravne in socialne zaščite izseljencev v zahodnoevropskih državah med najbolj aktualnimi in stalno ponavljajočimi se zahtevami izseljencev. Res pa je, da je spomenica poudarila pomen samoorganiziranosti oziroma samopomoči in poudarila, da bi jugoslovanska delavska društva morala skrbeti tudi za materialno blagostanje izseljencev, ustanavljati lastne konzume, zavarovalnice in posredovalnice za delo (9/a). Zgled so imeli pri ameriških Slovencih, vendar je bila ta ideja neuresničljiva pri rojakih v zahodni Evropi, ki so le bili manj vkoreninjeni v novo okolje, svoj pečat pa je prispevala tudi velika svetovna gospodarska kriza.

6. V vseh treh dokumentih je poudarjena temna stran priseljskega okolja z vidika morale in vere. Spomenica ugotavlja: »Pogoji za versko in moralno življenje so v splošnem najslabši« (5/f). K temu ob bok so postavili tudi alkoholizem (9/j). Nemoralnost in brezverstvo je pater Zakrajšek uvrščal med kugi, ki sta bili zlasti nevarni izseljencu, ko je začutil, »...da ne pazi nad njim več skrbno oko njegovega domačega župnika.« (»Človeško grdo meso se ti bo ponujalo kar po vogalih mestnih ulic.«) Da ne bi zapadli skušnjavi, je možem svetoval, da odidejo z ženo ali ji vsaj s prvim prihrankom plačajo vozovnico, fantom je svetoval čim prejšnjo poroko z izvoljenko iz domovine, v Evropi zaposlenim pa odhod domov in ženitev v domačem okolju. Brezverstvo je bilo

po Zakrajšku strup, ki je bil zlasti učinkovit v tujini. Zato je svetoval naseljevanje v strnjenih skupinah in oklenitev bližnje cerkve, če pa je le mogoče, naj bi medse povabili slovenskega duhovnika.⁵² Med nevarnostmi tujine za izseljence je Zakrajšek na prvo mesto postavil alkoholizem; temu slede vlačugarstvo, brezverstvo, »slaba« društva in »slabo« časopisje.⁵³ Pijača je bila po Zakrajškovem mnenju splošno razširjena med Slovenci v Ameriki, v Franciji in v Južni Ameriki. (»Koliko revščine, koliko gorja – radi te usodepolne slovenske slabosti – te preklete, nenasitne žeje! Koliko krvavih solza je iztisnila iz oči svojih nesrečnih žrtev, jih pahnila v neznosno bedo – in v prezgodnje žalostne grobove!«)⁵⁴ Na to »rakrano« med Slovenci doma in po svetu so katoliški duhovniki opozarjali že v času množičnega izseljevanja v ZDA. In če pomislimo še na prizadevanja Jožeta Kastelica na polju verske in moralne vzgoje slovenskih izseljencev v Franciji, so nam tovrstne misli v spomenici toliko bolj razumljive.

7. »JKA pozdravlja zvezo jugoslovanskih društev v Franciji, ki se snuje« (9/b). Ustanavljanje podpornih in izobraževalnih društev, ki naj bi organizirala še knjižnice, pevske, glasbene, dramske in telovadne odseke, je bilo pri slovenskih izseljencih v zahodni Evropi močno uveljavljeno.⁵⁵ Vsi trije dokumenti so posvetili pozornost društveni dejavnosti, zlasti v zvezi z ohranjenjem slovenstva v tujini in na področju stikov med domovino in izseljenci. Poudarjen je bil pomen slovenskih šol in izletov (kolonij) izseljenskih otrok v domovino, važnost pošiljanja knjig, filmov in fotografij, uveljavitev radijskih oddaj za izseljence itd. Ravno izseljenci v Franciji so bili najbolj dejavni na društvenem področju. Želja po združevanju teh društev v »zvezo« je bila prisotna že v tem času. Signali so prihajali zlasti z jugoslovanskega poslaništva v Parizu in konzulatov. Deloma si lahko te namige uradnih jugoslovanskih predstavnikov razlagamo s praktičnimi ozadji, npr. v zvezi z lažjo koordinacijo dela, s pravičnejšo delitvijo (šibke) državne denarne pomoči, močnejšim nastopanjem v odnosu do francoskih oblasti itd., ne moremo pa se izogniti misli, da so bili v ozadju tudi politični razlogi, npr. boljša kontrola nad izseljenci in s tem lažje širjenje projugoslovanske (unitarne in centralistične) državne politike. Spomladi 1931 se je govorilo o ustanovitvi Zveze

⁵² *Izseljencem na pot*, Ljubljana 1929, str. 12–16.

⁵³ Marjan Drnovšek, *Izseljensko in drugo časopisje med Slovenci v zahodni Evropi do leta 1940*, *Dve domovini/Two Homelands*, 2–3 (1992), str. 265–316.

⁵⁴ *Izseljencem na pot*, Ljubljana 1929, str. 6–8.

⁵⁵ Marjan Drnovšek, *Slovenska izseljenska društva v zahodnoevropskih državah med obema svetovnima vojnama*, *Dve domovini/Two Homelands*, 7 (1996), str. 33–49.

jugoslovanskih izseljencev v Franciji. Urejena naj bi bila na federalističnih temeljih. Zanj sta se zavzela tudi duhovnika Anton Hafner iz Merlebacha in Jože Kastelic iz Aumetza. Na pogovorih sta sodelovala tudi Milan Krljevič, predsednik sekcije Jugoslovanske kolonije za dep. Moselle (Jugoslovanska kolonija je imela sicer sedež v Parizu), in Biderman, predsednik društva Edinost (Merlebach-Freyming).⁵⁶ Slednji se je zavzemal tudi za tesnejše sodelovanje izobražencev in delavcev, med katerimi je vladal – če odmislimo redke izseljenske duhovnike in učitelje – velik prepad. Ali je »snujoča« Zveza spomladi 1931 res zaživela in kakšno povezavo ima z Zvezo jugoslovanskih delavcev v Franciji / Savez jugoslovenskih radnika u Francuskoj (kasneje imenovana Nacionalni savez Kraljevič Andrej) s sedežem v Metz, ki je bila ustanovljena 25. aprila 1933? Slednja Zveza je bila jugoslovansko usmerjana v duhu zavzemanja za enoten jugoslovanski narod in Slovenci so bili kar dobro zastopani v njenem vodstvu. Kakorkoli že, JIKA je podprla idejo po povezavi društev v tem delu Francije, več o tem pa zaenkrat še ne vemo.

8. Ideja o tem, da Jugoslavija lahko preživi svoje prebivalstvo in vse njene izseljence, ki naj bi jih »poklicali« domov in s tem »...zagreblji za vedno spomin na izseljensko tragedijo svoje zgodovine...«, je bila prisotna v vseh treh dokumentih pod pojmom notranja kolonizacija. Osnutek vidi ozdravitev izseljenske rane »z domačo kolonizacijo« (1/3), enako spomenica (7/8) in objavljeni program (1/2c). Leta 1931 je izšel Zakon o naseljevanju južnih krajev.⁵⁷ Zakonodajalec je imel v mislih siromašno prebivalstvo Kraljevine Jugoslavije, vključujoč tudi tiste državljane, ki so bili siromašni in so živeli v tujini. Njim so v 19. členu zagotavljali brezplačen prevoz od državne meje do kraja naselitve in oprostitev carine za pohištvo, obleko, perilo, hrano, gospodarski inventar ipd. Družba sv. Rafaela je svetovala siromašnemu prebivalstvu naselitev na jug države v strnjenih skupinah na način, da bi živeli v lastnih vaseh oziroma občinah. Tej ponudbi države naj bi sledili zlasti begunci in repatriiranci, ki ne morejo dobiti nobene podpore. Akcijo za naselitev beguncev je v letu 1931 vodil dr. Ivan Čok v Beogradu.⁵⁸ Ideja je bila zlasti aktualna s poglobljanjem gospodarske krize. Koliko zahodnoevropskih slovenskih izseljencev se je nanjo odzvalo, ne vem, znano pa je, da so bile razmere za življenje v južnih delih Jugoslavije težke, kar

⁵⁶ »Zveza jugoslovanskih izseljencev v Franciji«, dopis iz Merlebacha, 4. 6. 1931, *Slovenec* (Ljubljana), št. 127, 10. junij 1931, str. 3.

⁵⁷ *Službeni list*, št. 48, 19. avgust 1931.

⁵⁸ *Izseljeniški vestnik* (Ljubljana), št. 6, 1931, str. 22–27.

nam potrjujejo številni klici »slovenske diaspore« (kot so imenovali to izseljenstvo v katoliškem tisku) v kasnejših letih. V tisku so se stalno vrstile informacije o slabih razmerah v južnih krajih Jugoslavije.

9. »Družbo svetega Mohorja prosimo, naj izda knjigo o našem izseljeništvu« (10/g). Zanimiva je ta prošnja v spomenici, ki jo v osnutku in programu ne najdemo. Leta 1934 zasledimo v *Izseljeniškem vestniku* drobno notico, da je Družba sv. Rafaela načrtovala knjigo o slovenskih izseljencih in pozivala rojake, da zbirajo podatke zanjo.⁵⁹ Ostala pa je neuresničena želja. Tudi ameriški Slovenci so razmišljali o lastni zapisani zgodovini. V mislih imam besede Etbina Kristana, urednika *Cankarjevega glasnika* (1937), ki je pozival k zbiranju gradiva: »In če se ne zapiše kaj o zgodovini ameriških Slovencev, dokler še žive, ostanejo tudi oni – ne le brez zgodovine, ampak brez vsakega vidnega sledu... Moderni zgodovinar gre za kolikor mogoče popolnejšo zabeležbo vsega važnega, kar se je zgodilo... in če živi Slovenci sami ne poskrbe zanje [tj. vire!], ne stori tega nihče... in če najdemo odziva, se bomo potrudili, da se gradivo uredi, popolna poglavja objavijo, in se sčasoma sestavi zgodovina Slovencev v tej deželi...«⁶⁰ Tudi o zbiranju izseljenskega gradiva ni v nobenem od treh dokumentov ničesar. Res pa je, da je Družba sv. Rafaela že naslednje leto (1932) pozivala izseljence, da zbirajo dokumentarno gradivo za bodoči arhiv oziroma muzej.⁶¹

Temeljita analiza spomenice JIKA v primerjavi z obema omenjenima dokumentoma, kakor tudi z drugimi načrti za reševanje izseljenskega vprašanje med obema svetovnima vojnama, nam bo šele odkrila razsežnosti želja in možnosti, tako doma kot v tujini. Marsikaj od navedenega se je uresničevalo in izvedlo, še več pa je ostalo le mrtva črka na papirju. Ne glede na to pa nam ti programi in mnoge resolucije v času obeh slovenskih izseljenskih kongresov (1935, 1937) ter številna izseljenska pisma v slovenskem tisku odkrivajo pestrost izseljenskih upov, želja in zahtev na eni strani in obljub države, Cerkve in mnogih posameznikov na drugi strani. Spomenica JIKA iz Aumetza v Franciji je toliko bolj zanimiva, ker izraža tudi »lokalne« interese ter zahteve in ne ponavlja samo misli iz Ljubljane. Zato je vredno, da je objavljena tudi v celoti kot svojevrsten dokument časa in prizadevanj slovenskih izseljencev v Franciji.

⁵⁹ Razno: Knjiga o izseljenstvu in izseljencih, *Izseljeniški vestnik* (Ljubljana), IV/1, 1. januar 1934.

⁶⁰ Etbin Kristan, Za uvod, *Cankarjev glasnik* (Cleveland), 1937, str. 4–5.

⁶¹ Narodni izseljeniški arhiv, *Izseljeniški vestnik* (Ljubljana), II/1, 1932.

SUMMARY

**MEMORANDUM OF THE YUGOSLAV
EMIGRANTS' CATHOLIC CAMPAIGN
FROM AUMETZ IN FRANCE (1931)***Marjan Drnovšek*

*During the great economic crisis which gripped the world at the beginning of the 1930s, immigrant Slovenes in France, Belgium, Luxembourg, Germany and the Netherlands suffered a mounting fear of losing their jobs and being forced to return to their homeland. This fear brought them closer together within their emigrants' societies and they sent their views on their economic and social position both to the emigrant press and to newspapers in their homeland. One of the forms of the common expression of their attitude to the situation were the 'memoranda' addressed to the authorities in their old homeland, or to organisations concerned with maintaining contact with the emigrants such as the St Raphael Society in Ljubljana. This was also a time when the Catholic Church was drawing attention to the strengthening of religious faith among the emigrants. Among these efforts we include the memorandum of the Yugoslav Emigrants' Catholic Campaign (31 July 1931). This was published in the *Pariske novine/Journal Parisien* (Paris), II/23, 5 June 1931 and the 2 March 1933 edition of *Izseljeniški vestnik* (Ljubljana).*

The memorandum talks of the tragedy of the emigration of Slovenes. It condemns this process but at the same time recognises its inevitability given the economic and social conditions in the old homeland. The economic crisis, however, had also made conditions for life and work more difficult in immigrant environments. The attitude to foreigners had worsened, both on the part of the state authorities and the local population. For this reason a large part of the memorandum is given over to demands for Yugoslavia to regulate the basic legal and social conditions for the employment of Yugoslav citizens abroad. Because the memorandum originated in Catholic circles it also emphasised the dark side of life in the immigrant environment from the point of view of morals and faith. Alcoholism, immorality ('harlotry') and atheism were classed as the 'plagues' of

the age which had also spread to the Slovene immigrants. It is likely that the memorandum was also a reaction of Catholic circles to the ever-increasing influence of Communism, or at least left-wing movements, which were also finding a response among Slovene immigrants, particularly in France and Belgium.

The Memorandum of the Yugoslav Emigrants' Catholic Campaign from Aumetz is one of numerous documents circulated in the press at that time or sent to various addresses in Ljubljana and Belgrade. We do not know whether the immigrants also sent their demands relating to their irregular legal position to the authorities in the countries where they were living. Similar demands reached their clearest expression at the first congress of Slovene emigrants in Ljubljana (1 July 1935), but were not to have a major influence on the state's attitude to emigration, since the turbulent thirties put a stop to large-scale emigration to the countries of Western Europe (although this did not apply to seasonal emigration to the fields of France and Germany). Concern for emigrants focused on the problem of those who returned to swell the ranks of the unemployed in Yugoslavia. The outbreak of the Second World War interrupted many of the incomplete bilateral discussions between Yugoslavia and other countries on the regulation of the status of Yugoslav citizens abroad.

PRIDYUINA EMIGRACIJA

V obdobju med prvo in drugo svetovno vojno so se našli v Argentini Slovenci in hrvaški in srbski, ki sta imela po prvi svetovni vojni pridruženi status. Slovenci so odhajali zaradi ekonomskih razlogov in posledic vojne. Hkrati so prihajali tudi hrvaški in srbski priseljenci, ki so bili po prvi svetovni vojni prisiljeni k izselitvi. V Argentini so v zgodnjih desetletjih skupno živeli približno 10.000 Slovencev, 15.000 Hrvatov in 10.000 Srbov. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli priložnost za delo v različnih dejavnostih, vključno s kmetijami in trgovino. Z razvojem argentinske ekonomije so se tudi Slovenci in Hrvati vključili v trgovanje s surovinami, zlasti s železno rudo. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v športu, zlasti v nogometaštvu. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v kmetijski dejavnosti, zlasti v gozdarstvu. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v trgovini, zlasti v trgovini s surovinami. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v industriji, zlasti v industriji tekstila. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v znanosti, zlasti v znanosti o naravi. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v umetnosti, zlasti v umetnosti slikarstva. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi, zlasti v literaturi proze. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v glasbi, zlasti v glasbi klasični. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v filmu, zlasti v filmu dokumentarnem. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v televiziji, zlasti v televiziji komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v radiofoniji, zlasti v radiofoniji komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v novinarstvu, zlasti v novinarstvu komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v publicistici, zlasti v publicistici komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v strokovni literaturi, zlasti v strokovni literaturi komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v popularni literaturi, zlasti v popularni literaturi komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi otroški, zlasti v literaturi otroški komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi mladinski, zlasti v literaturi mladinski komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi znanstveni, zlasti v literaturi znanstveni komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi umetniški, zlasti v literaturi umetniški komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi filozofski, zlasti v literaturi filozofski komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi zgodovinski, zlasti v literaturi zgodovinski komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi književni, zlasti v literaturi književni komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi družbeni, zlasti v literaturi družbeni komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi politični, zlasti v literaturi politični komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi verski, zlasti v literaturi verski komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi splošni, zlasti v literaturi splošni komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi strokovni, zlasti v literaturi strokovni komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi popularni, zlasti v literaturi popularni komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi otroški, zlasti v literaturi otroški komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi mladinski, zlasti v literaturi mladinski komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi znanstveni, zlasti v literaturi znanstveni komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi umetniški, zlasti v literaturi umetniški komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi filozofski, zlasti v literaturi filozofski komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi zgodovinski, zlasti v literaturi zgodovinski komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi književni, zlasti v literaturi književni komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi družbeni, zlasti v literaturi družbeni komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi politični, zlasti v literaturi politični komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi verski, zlasti v literaturi verski komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi splošni, zlasti v literaturi splošni komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi strokovni, zlasti v literaturi strokovni komercialni. V Argentini so Slovenci in Hrvati imeli tudi velike uspehe v literaturi popularni, zlasti v literaturi popularni komercialni.